

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکز

دانشکده هنر و معماری / گروه پژوهش هنر

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: پژوهش هنر

عنوان:

مطالعه تطبیقی عناصر هنری در
آیین های تدفینی ایران و مصر باستان

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر غلامعلی حاتم

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمدرضا شریف زاده

پژوهشگر:

صدرا امیرسرداری

تابستان ۱۳۹۰

تقدیم به:

پدر و مادرم که بار زحمات سالیانم را با شوق به دوش می کشند

و همسرم آن مهربان بی همتا به پاس همیاری اش

تشکر و قدردانی:

از تمام آموزگارانم، کسانی که الفبای معرفت را به من آموختند

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب صدرا امیرسرداری دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۸۰۸۳۸۶۵۴۰۰ در رشته طراحی صنعتی که در تاریخ ۹۰/۸/۲۸

از پایان نامه خود تحت عنوان : مطالعه تطبیقی عناصر هنری در آیین های تدفینی ایران و مصر باستان

بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدارک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: صدرا امیرسرداری

تاریخ و امضا:

بسمه تعالی

در تاریخ : ۹۰/۸/۲۸

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم/ آقای صدرا امیرسرداری از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره

۱۸ تمام به حروف هجده و با درجه عالی مورد تصویب قرار گرفت .

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات طرح تحقیق
۲	۱-۱ بیان مسئله پژوهش .....
۳	۲-۱ اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن .....
۴	۳-۱ اهداف پژوهش .....
۴	۴-۱ سوالات پژوهش .....
۴	۵-۱ چهارچوب نظری پژوهش .....
۵	۶-۱ روش پژوهش .....
۵	۷-۱ پیشینه پژوهش .....
۶	۸-۱ روش گرد آوری اطلاعات .....
۶	۹-۱ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات .....
۶	۱۰-۱ واژه های کلیدی .....

فصل دوم: مبانی نظری

۸	مقدمه .....
۹	۱-۲ تدفین مردگان .....
۱۰	۲-۲ شیوه و عناصر تدفین در دوران مادها و هخامنشیان .....
۱۰	۳-۲ تدفین مادها .....
۱۱	۱-۳-۲ گوردخمه اسحق وند (سکاوند) .....
۱۲	۲-۳-۲ گور دخمه صحنه .....
۱۳	۳-۳-۲ گور دخمه دکان داود .....

- ۱۴ ..... ۴-۳-۲ گور دخمه فخریکا
- ۱۴ ..... ۵-۳-۲ گور دخمه قیزقاپان
- ۱۶ ..... ۶-۳-۲ گور دخمه کورخ کیج
- ۱۷ ..... ۷-۳-۲ گور دخمه دا و دختر (دی و دور)
- ۱۹ ..... ۴-۲ تدفین هخامنشیان؛ گور دخمه های هخامنشی
- ۲۱ ..... ۱-۴-۲ آرامگاه داریوش اول در نقش رستم
- ۲۱ ..... ۵-۲ گنجینه زیویه
- ۲۲ ..... ۱-۵-۲ تابوت زیویه
- ۲۴ ..... ۲-۵-۲ بررسی اشیاء تدفینی گنجینه زیویه
- ۲۸ ..... ۶-۲ تدفین در دوران اشکانی
- ۲۹ ..... ۱-۶-۲ گونه های تدفین در شیوه تدفین گورخمره ای
- ۲۹ ..... ۲-۶-۲ ظروف تدفین
- ۳۰ ..... ۳-۶-۲ قبرستان چاهی با ظروف تدفین
- ۳۰ ..... ۴-۶-۲ استخوان دان
- ۳۶ ..... ۷-۲ روش تدفین تابوتی در ایران باستان
- ۳۹ ..... ۸-۲ بررسی اشیاء قبور پارسی
- ۴۱ ..... ۹-۲ تقسیم بندی انواع تابوت های پارسی
- ۴۱ ..... ۱۰-۲ قبور آرامگاههای سردابه ای
- ۴۱ ..... ۱۱-۲ شیوه های تدفین در میان زرتشتیان
- ۴۲ ..... ۱-۱۱-۲ سوزاندن اجساد مردگان
- ۴۳ ..... ۲-۱۱-۲ به خاک سپاری، به گور نهادن اجساد مردگان در آیین زرتشتی
- ۴۴ ..... ۳-۱۱-۲ دخمه گذاری اجساد مردگان

۴۵	..... ۱۲-۲ دخمه
۴۵	..... ۱-۱۲-۲ نمونه هایی از دخمه های باستانی در ایران
۴۷	..... ۲-۱۲-۲ معرفی چند دخمه ی قدیمی در ایران
۴۸	..... ۱۳-۲ مقدمه ای در باب مصر باستان
۴۹	..... ۱۴-۲ آشنایی با جنبه های مختلف مصر باستان
۴۹	..... ۱-۱۴-۲ زمینه فلسفی و تفکرات مصریان باستان
۵۰	..... ۲-۱۴-۲ دین، آیین ها و باورهای مصر باستان
۵۲	..... ۳-۱۴-۲ انسان شناسی مصریان باستان
۵۲	..... ۱۵-۲ هنرهای مربوط به تدفین در دوران سلسله های قدیم مصر باستان
۵۲	..... ۱-۱۵-۲ حجاری و نقاشی مقابر در دوران سلسله های قدیم
۵۲	..... ۱-۱-۱۵-۲ نمونه هایی از حجاری و نقاشی مقابر در دوران سلسله های قدیم
۵۵	..... ۱۶-۲ مجسمه سازی مقابر در سلسله های قدیم
۵۶	..... ۱۷-۲ معماری سلسله های قدیم
۵۶	..... ۱-۱۷-۲ مصطبه
۵۷	..... ۲-۱۷-۲ اهرام
۵۸	..... ۳-۱۷-۲ هرم شاه زوسر
۵۸	..... ۴-۱۷-۲ اهرام کامل
۵۹	..... ۵-۱۷-۲ هرم سنفرو
۵۹	..... ۶-۱۷-۲ هرم خوفو (خئوپس)
۶۰	..... ۷-۱۷-۲ هرم خفرن (شیفرون)
۶۱	..... ۱۸-۲ مقابر دوره ی پادشاهی میانه
۶۱	..... ۱۹-۲ مقابر در فرهنگهای پیش از سلسله های مصر

- ۶۲ ..... ۱-۱۹-۲ تدفین در دوره تازیان
- ۶۲ ..... ۲-۱۹-۲ تدفین در دوره بداریان
- ۶۴ ..... ۳-۱۹-۲ تدفین در دوره امراتیان
- ۶۵ ..... ۴-۱۹-۲ تدفین در دوره جرزیان
- ۶۶ ..... ۲۰-۲ خدایان مرتبط با مسأله‌ی مرگ در مصر
- ۷۰ ..... ۲۱-۲ مسأله داوری پس از مرگ نزد مصریان
- ۷۳ ..... ۲۲-۲ کتاب اموات (کتاب مردگان- زاد المعاد)
- ۷۴ ..... ۲۳-۲ «با» و «کا»
- ۷۵ ..... ۲۴-۲ مومیایی چیست؟
- ۷۵ ..... ۱-۲۴-۲ مصریان متخصصان مومیایی سازی
- ۷۷ ..... ۲-۲۴-۲ فرآیند مومیایی

فصل سوم: تجزیه و تحلیل

- ۸۲ ..... ۱-۳ مقایسه تطبیقی آیین های تدفینی ایران و مصر باستان
- ۹۲ ..... ۲-۳ مقایسه تطبیقی عناصر هنری در قبور ایران و مصر باستان

فصل چهارم: نتیجه گیری

- ۱۰۷ ..... ۱-۴ نتیجه گیری
- ۱۰۸ ..... منابع

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۱۱	تصویر ۱-۲
۱۳	تصویر ۲-۲
۱۵	تصویر ۳-۲
۲۳	تصویر ۴-۲
۳۰	تصویر ۵-۲
۳۲	تصویر ۶-۲
۳۲	تصویر ۷-۲
۳۲	تصویر ۸-۲
۳۳	تصویر ۹-۲
۳۳	تصویر ۱۰-۲
۳۳	تصویر ۱۱-۲
۳۴	تصویر ۱۲-۲
۳۴	تصویر ۱۳-۲
۳۴	تصویر ۱۴-۲
۳۵	تصویر ۱۵-۲
۳۵	تصویر ۱۶-۲
۳۵	تصویر ۱۷-۲
۳۹	تصویر ۱۸-۲
۴۰	تصویر ۱۹-۲

٤٧	تصویر ٢-٢٠
٤٧	تصویر ٢-٢١
٤٧	تصویر ٢-٢٢
٥٦	تصویر ٢-٢٣
٥٧	تصویر ٢-٢٤
٧٠	تصویر ٢-٢٥
٧١	تصویر ٢-٢٦
٧٢	تصویر ٢-٢٧
٧٤	تصویر ٢-٢٨
٧٧	تصویر ٢-٢٩
٧٨	تصویر ٢-٣٠
٧٨	تصویر ٢-٣١
٧٨	تصویر ٢-٣٢
٧٩	تصویر ٢-٣٣
٧٩	تصویر ٢-٣٤
٩٣	تصویر ٣-١
٩٣	تصویر ٣-٢
٩٤	تصویر ٣-٣
٩٤	تصویر ٣-٤
٩٥	تصویر ٣-٥
٩٥	تصویر ٣-٦
٩٦	تصویر ٣-٧

٩٦	.....	٨-٣	تصوير
٩٧	.....	٩-٣	تصوير
٩٧	.....	١٠-٣	تصوير
٩٨	.....	١١-٣	تصوير
٩٨	.....	١٢-٣	تصوير
٩٩	.....	١٣-٣	تصوير
٩٩	.....	١٤-٣	تصوير
١٠٠	.....	١٥-٣	تصوير
١٠٠	.....	١٦-٣	تصوير
١٠١	.....	١٧-٣	تصوير
١٠٢	.....	١٨-٣	تصوير
١٠٣	.....	١٩-٣	تصوير
١٠٣	.....	٢٠-٣	تصوير
١٠٣	.....	٢١-٣	تصوير
١٠٤	.....	٢٢-٣	تصوير
١٠٤	.....	٢٣-٣	تصوير
١٠٥	.....	٢٤-٣	تصوير
١٠٥	.....	٢٥-٣	تصوير

فصل اول

کلیات طرح

۱-۱ بیان مسئله پژوهش

پرسش اصلی تحقیق: آداب و مناسک تدفین مردگان در میان اقوام کهن ایران و مصر چه جایگاهی داشته است و از چه عواملی تاثیر پذیرفته و به طور کلی این اقوام چه دیدگاهی نسبت به حیات پس از مرگ داشته اند؟

بیان مساله تحقیق: جاودانگی مضمونی است که همواره در اندیشه انسان متجلی بوده است و اعتقاد به اینکه انسان ها با مرگ، کاملاً از بین نمی روند و به گونه ای دیگر به حیات خود ادامه می دهند، تاریخی بس طولانی به قدمت حیات انسان دارد؛ چنانکه بر پایه این باور حتی انسان نئاندرتال و کرومانیون نیز، همراه جسد مردگان خود، توشه و ابزار و اشیایی دفن می کرده اند، که این امر حکایت از اعتقاد آنان به ادامه حیات انسان، پس از مرگ بدنی او دارد. با آنکه تولد و خطرات ناشی از آن، جنبه هایی از فعالیت های جادویی و دینی انسان کهن به شمار می رفت، ولی این مساله مرگ بود که ذهن آگاه انسان کهن را بسیار به خود مشغول می کرد. بنابر این اعتقاد، کلیه مذاهب این دو خصوصیت را دارند: اعتقاد به دنیای دیگر و انجام مراسم خاص در این زمینه. به این ترتیب، تفکر راسخ در مورد زندگی پس از مرگ منجر به حفظ اجساد مردگان شد و این تفکر به نوبه خود منجر به ساختن مقابر گردید و در مقابر اقوام مختلف نیز بسته به هنر و توانایی و مهارت هر قوم و نیز مصالح موجود در هر منطقه و البته باورها و دین آنها، اشیاء و ادواتی نهاده شده که معمولاً با نقوش و علائم بسیار زیبا و جادویی نیز تزئین و رنگ آمیزی شده اند. در این میان ایران به عنوان مهد تاریخ و تمدن، از آنجا که یکی از کهن ترین آثار هنری تاریخ را در دل خود پروریده، بی شک بهترین بستر

تحقیق و تفحص در هر پژوهش هنری را فراهم می کند. همچنین مصر باستان به علل مختلف که مهمترین آنها اساس فلسفی هنر مصر است که بر پایه اعتقاد به خلود و زندگی پس از مرگ بنا شده و نیز دارا بودن عناصر مهم تدفینی جایگاه ویژه ای در این مبحث داراست که مقایسه تطبیقی میان عناصر هنری در آیین های تدفین این دو قوم عرصه های نوینی در هنر و تفکرات این اقوام می گشاید.

۲-۱ اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن

در دنیای باستان اعتقادات مذهبی و باورهای اجتماعی و زندگی مردم چنان مخلوط شده بود که همه چیز را تحت الشعاع خود قرار می داد. یکی از مهمترین این باورها، آثار به جای مانده از شیوه های تدفین نزد اقوام باستانی است. داده های تزئین مردگان و آداب مرتبط با آن، اطلاعات ارزشمندی را در زمینه جنبه های غیرمادی فرهنگ های بسیار کهن تاریخ فراهم می آورد و بی شک یکی از مهمترین راه ها به منظور دستیابی به نقاط تاریک و مبهم این اقوام کهن، بررسی آثار مربوط به گورها و اشیای تدفینی به دست آمده از این اقوام است. اسناد و مدارک حاکی از آن است که تمام اقوام مراسم جالب و آداب خاصی برای درگذشتگان خود اعمال می کرده اند که آگاهی از آن به منزله شناخت تکه ای هرچند کوچک از تاریخ بشریت است. اما علل انتخاب این دو گزینه ویژگی های ممتاز و منحصر به فرد هر یک از این اقوام است که فرصت مناسبی برای این پژوهش خاص فراهم میکنند. تردیدی نیست که تاریخ ایران به علل بسیار متنوع و فراوان و بازتاب چشمگیر آن در دنیای باستان، از همان جلوه های نخستین خود، قابلیت های ویژه ای از عناصر مختلف هنری به منظور واشکافی و بررسی دقیقتر را در خود نهفته که شایسته است در هر زمانی با نگرشی نوین تفسیر و ارزیابی های مجدد شود و مصر باستان به عنوان پایدارترین تمدن تاریخ، به دلایل مختلف اعم از شرایط جغرافیایی خاص، در مدت چندین هزار سال توانست در آرامش و جدایی نسبی پیشرفت نماید و آثار هنری شگفت انگیزی را به دنیای هنر عرضه دارد. به گواهی تاریخ مهمترین موضوع در

هنر مصریان باستان، مساله ابدیت است که به شکل مفصل آن را در اهرام، قبور و آرامگاه های مصری ملاحظه می کنیم.

۳-۱ اهداف پژوهش

- ۱- مقایسه پنداره های اقوام کهن مصر و ایران نسبت به صعود یا هبوط به عالمی دیگر و شیوه نگرش آنها به عنصر مرگ و حیات پس از آن.
- ۲- مقایسه اشیاء هنری و مناسک تدفینی نزد اقوام کهن مصر و ایران.
- ۳- مقایسه تطبیقی میان اصول و رئوس آیین های تدفینی نزد هر یک از اقوام نامبرده.
- ۴- دسته بندی، تحلیل و مقایسه لوازم و ادواتی که هر یک از اقوام مذکور همراه با فرد متوفی، دفن می کردند.

۴-۱ سوالات پژوهش

- ۱- آیا میان عناصر تدفینی در اقوام مصر و ایران باستان ارتباطی وجود دارد؟
- ۲- آیا هر یک از این اقوام در مبادلات مختلف از آیین ها و اشیای تدفینی قوم دیگر تأثیر پذیرفته اند؟
- ۳- آیا مسأله مرگ و به دنبال آن آیین های تدفین نزد مصریان در مقایسه با ایرانیان جایگاه مهمتری داشته است؟

۵-۱ چهارچوب نظری پژوهش

در این پژوهش سعی بر آن است که با رویکردی تاریخ نگارانه، به بررسی تحلیلی و محتوایی آداب و عناصر تدفین نزد هر یک از این اقوام پرداخته شود و داده های به دست آمده گردآوری و سپس دسته

بندی و مورد تجزیه و تحلیل و نیز مقایسه تطبیقی قرار گیرند و به طور دقیق به روابط میان متغیرهای ذکر شده پرداخته شود.

۱-۶ روش پژوهش

روش تحقیق مورد نظر در این پژوهش، روش کمی است. پژوهشگر در صدد بررسی و مقایسه داده های حاصل شده در وهله نخست و سپس ارائه تفسیر و نکات جدیدی از نتایج به دست آمده است. جامعه نمونه مدنظر در این تحقیق اقوام کهن در مصر و ایران در دوران باستان است.

۱-۷ پیشینه پژوهش

در وهله اول به طور کلی با وجود تلاش بسیار به تحقیقی که به این موضوع خاص یعنی عناصر تدفینی درون قبور، چه در ایران و چه در مصر باستان پرداخته باشد، برخورد نکردم اما از منابع نسبتاً خوبی درباره تدفین در ایران بهره مند شدم از جمله کتاب ارزشمند آقای فریدون شیرمند فرهمند در باب تمام مناسک زرتشتیان که با صبر فراوان به بررسی جزئیات تدفین زرتشتیان پرداخته است. دو منبع مهم دیگری که چندان هم شناخته شده نیستند، تالیفات آقای احمد چایچی امیرخیز به نام های نگاهی به تدفین تابوتی در ایران باستان و گور خمره های ایران (تشیع و تدفین پیش از اسلام) هستند که در حین تحقیق به طور اتفاقی به آن ها برخورد کردم. محقق در این دو منبع به طور مفصل اماکن و روش ها و اشیای تدفینی در ایران در دوران مادها، هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان را مورد بررسی قرار داده است، که به عنوان یکی از منابع اصلی در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است. یک منبع دیگر نیز کتاب آقای صادق ملک شهمیرزادی به نام مبانی باستان شناسی ایران، بین النهرین و مصر است. این منبع باستان شناسی نیز به طور موجز و با ذکر جزئیات بسیار به بررسی دوره های مختلف در آیین های تدفینی مصر باستان پرداخته است که این منبع نیز در این تحقیق کارآمد واقع شد. در پایان نامه های دیگر دانشگاهها نیز متأسفانه به پژوهشی مرتبط برخورد نکردم. اما

در مقالات مختلف به خصوص در قسمت مصر باستان، منابع خوبی موجود است که در کنار هم نتایج جالبی در این باره حاصل کردند.

۸-۱ روش گرد آوری اطلاعات

روش گرد آوری اطلاعات، روش اسنادی (کتابخانه ای) است.

۹-۱ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

در این پژوهش از روش تجزیه و تحلیل مقایسه ای استفاده می شود و داده ها پس از توصیف مورد مقایسه قرار می گیرند.

۱۰-۱ واژه‌های کلیدی

تدفین، آیین، عناصر تدفینی، قبور

فصل دوم

مبانی نظری

مقدمه

در اکثر قریب به اتفاق ادیان و اعتقادات اقوام مختلف، اعتقاد به دنیای دیگر و حیات پس از مرگ مشاهده می شود. در این میان، ایران و مصر، جایگاه و برخوردهای متفاوت و گاه متقابلی با این مسئله داشته اند، که این موضوع سبب جذابیت بررسی و مقایسه میان تفکرات این دو قوم نسبت به آیین ها و عناصر تدفینی می شود. مسئله تمایل به جاودانگی و سعی انسان در یافتن حیات باقی و گذر از زندگی فانی یا نحوه اعتقادات اقوام مختلف درباره زندگی پس از مرگ، منجر به ایجاد آیین ها و انجام اعمالی در مورد مردگان شد، که زمانی منجر به ساخت مقابر بسیار با شکوه و نهادن لوازم و ادوات گوناگون برای مردگان شد و زمانی منجر به سوزاندن و یا نهادن اجساد مردگان در معرض خوراک حیوانات گوشتخوار و پرندگان گردید. مهم ترین مولفه ای که در نوع تدفین ملت های باستان اثر می گذاشت، عقیده به معاد و نگاهی بود که آنان به مساله مرگ داشتند. در این باره با وجود اهمیت و جذابیت موضوع، تاکنون اقدام به یک بررسی جامع و مشخص تطبیقی میان تمدن های مهم باستانی صورت نگرفته است و پژوهشگر در تلاش به منظور کنار هم نهادن قطعات مبهم عناصر آیینی و هنری این اقوام، اقدام به انجام این پژوهش نموده است. به همین منظور سعی در پاسخ به این سوالات داشته ام که در وهله اول چه شباهت ها و تفاوت هایی میان آیین ها و عناصر تدفینی ایران و مصر باستان به عنوان دو تمدن مهم دنیای باستان وجود داشته است؟ و آیا این مساله نزد مصریان از اهمیت بیشتری نسبت به ایرانیان برخوردار بوده است؟

آیا هنرهای گوناگون در آیین های تدفینی مصر باستان بیش از ایران باستان به کار برده شده اند؟